

Zhodnocení a kritika Freudovy teorie:

Freudovy postupy nevyhází ze systematických výzkumů, ale spíše se opírají o dílčí kauzální pozorování. Teorie nebyly výzkumem podloženy. Freud je kritizován za demagogické a pseudovědecké postupy, psychoanalýza se postupně proměnila v ideologii (Popper, 1974; Hill, 2001). Antropolog polského původu Bronisław Kasper Malinowski na základě výzkumu domorodců v Tichomoří odmítl existenci Oidipova komplexu jako univerzálního fenoménu. Také období latence považoval zajev daný západní kulturou Freudovy doby, jehož existence se u jiných kultur neprojevuje (Malinowski, 1927). Vnímání latence bylo způsobeno restriktivními opatřeními dospělých v tehdejší společnosti. Přechody ve formách uspokojování slasti nejsou zřejmé, dílčí období se překrývají. Freud je kritizován za nepřesnosti v oblasti vývoje psychologie. Pocity viny (projev superega) se objevují dříve než ve falickém období. Paměťové funkce dětí neumožňují přesné vzpomínky. Děti nejsou zralé na to, aby myslely v symbolech (Piaget, 1945/1962). Freudovy teorie odrážejí realitu patriarchální společnosti s pevně určenou pohlavní hierarchií. Freud vycházel hlavně ze vzpomínek dospělých a nikoli z výzkumu dětí. Neléčil žádného dětského pacienta, zpracoval jedinou dětskou kauzistiku „Malý Hans“, ovšem s chlapcem neměl nikdy přímý kontakt (Freud, 1909, 1994). Freud byl kritizován za nadměrný determinismus, přisuzoval příliš velký význam minulosti a nevěnoval pozornost tomu, že lidé směřují k budoucnosti a neustále se vyvíjí (Jung, 1961). Freud byl kritizován za tzv. pansexualismus. Klád nadměrný důraz na sexuální pud, sexuální symboly pojímal tak široce, že za sexuální mohl být považováno vše. Vývoj morálky spojoval pouze s dětstvím a mládím, v současné době je vývoj morálky vnímán jako celoživotní proces.

Přínosy teorie:

Sexualita je člověku vrozená, ovlivňuje významným způsobem jeho chování a uplatňuje se ve vývoji člověka od dětství. Freud zdůrazňuje význam raných vztahů a zkušeností, snaží se vysvětlit duševní poruchy psychopatologickými procesy v dětství, čímž inspiroval další názory. Raná traumata mají patogenní vliv, velké stres v dětství a dlouhodobě subdominantní postavení v nepřiznivém prostředí jsou významným rizikovým faktorem v rozvoji psychických poruch v dospělém věku, což potvrzují i epigenetické výzkumy (viz str. 58). Freud se traumata z dětství a jejich dešifrováním zabýval kvalitativně, současná vývojová psychologie a psychiatrie na jejich vliv nahází spíše z hlediska kvantitativního (Höschl, 2005). Freud tematizuje vliv nevědomí na naše chování, podněcuje vznik a rozvoj hlubinné psychologie. Freud je považován za jednu z nejvýznamnějších osobností počátku 20. století. Jeho teorie ovlivnily vývoj psychologie, psychiatrie, filozofie, umění a dalších humanitních věd. Snaha o systémové pojetí vývoje člověka. Freud inspiroval řadu následovníků ve zkoumání a definování vývojových stadií člověka. Někteří vycházeli přímo z psychoanalýzy (např. Erik Erikson, Rollo May, Jane Loevingerová), jiní se svými vývojovými stadii proti psychoanalýze naopak vyhranili (Jean Piaget).

Teorie individuace Carla Gustava Junga

„Co mládí hledalo a muselo najít vně, má člověk životního odpoledne najít uvnitř.“

Carl Gustav Jung, 1971/1995

Švýcarský lékař, psychoterapeut a psychoanalytik Carl Gustav Jung (1875–1961) chápe osobnostní zralost a moudrost jako výsledek procesu **individuace** (z lat. individuus nedělitelný), ve kterém se člověk stává jedinečnou bytostí, je si vědom, kdo je, kam směřuje a proč je na světě. V procesu individuace dochází k integraci vědomých a nevědomých složek osobnosti, celá osobnost nabývá individuálních charakteristik, celkově se harmonizuje uvnitř i ve vztahu k okolí. Na konci procesu individuace člověk získá **bytotné jedinečné Já** („sebeja“, selbst“), dosáhne svého

potenciálu, stane se sám sebou. Naučí se rozpoznávat a akceptovat svoje vlastnosti, naplní svou životní touhu po smyslu. Proces individuace probíhá ve dvou vývojových fázích, v první polovině života člověk prochází **fází vytváření identity** a ve druhé polovině **fází individuální kultury**.

Psychologický život dítěte začíná v kruhu rodiny, dítě se postupně osamostatňuje a vytváří si vlastní identitu. Mladý člověk je orientovaný na výkon a nemá čas se intenzivně zabývat svou osobou. Musí se soustředit na plnění biologických povinností, zplodí potomstvo, pečuje o hnízdo, vydělává peníze, buduje si sociální postavení.

Ve věku mezi 35 a 40 lety nastává životní poledne, střed života, který je obdobím největšího rozmachu, člověk se ocitl na vrcholu svých sil. Začíná se zabývat více introspekci, projevuje zájem o společenské hodnoty a potřeby. „*Víno vykvasilo a začíná se čerit.*“ (Jung, 1971/1995) Nastává druhá fáze života, ve které se, pokud je vše v pořádku, člověk stává konzervativním, díky prožitě minulosti je připraven tvořit kulturu. „*Strom roste dolů a zapouští kořeny.*“ (Jung, 1971/1995) Stárnoucí člověk se začíná zabírat minulostí a sebekritikou, musí zúžit a omezit své aktivity, které dříve považoval za důležité, a soustředí se na svůj vlastní duševní rozvoj. Individuační proces probíhá ve dvou liniích, vyvíjí se **vnitřní integrace osobnosti** a zároveň i **vztah k okolnímu světu**. „*Člověk se učí porozumět sám sobě, aby se naučil rozumět ostatním.*“ (Jung, 1971/1995) Mladý člověk s narušeným vývojem individuace se bojí osamostatnit, touží být pořád zaopatřeným dítětem, patologicky stárnoucí člověk naopak odmítá přijmout omezení svých kompetencí.

K pochopení Jungovy teorie, musíme rozumět rozdílu mezi individualismem a individualuací. Procesem individuace člověk dosahuje toho, k čemu je kolektivně určen, svoji činností vytváří kulturní hodnoty a přispívá celé společnosti. Individualista naopak vyzdvihuje zájmy jednotlivce nad potřeby společnosti.

Za nejvyšší metu považuje Jung zkušenost spirituální. Na sklonku života se už člověk nezabývá banalitami a drobnými peripetemi v osobních vztazích, nýbrž: „*Přehlíží rozsáhlé prostory času a pozoruje stoletý pohyb idejí. V podvečer dlouhého, ob- sahem bohatého života, se mu otvírá pohled do netušených dálek.*“ (Jung, 1971/1995)

Teorie psychosociálního vývoje osobnosti Erika Eriksona

Erik Homburger Erikson (1902–1994), psychoanalyticky orientovaný americký psycholog dánsko-německo-židovského původu, navrhl a popsal v životním cyklu člověka **osm vývojových stadií** (Erikson, 1950), z nichž každé charakterizoval určitým typem psychosociálního **konfliktu a krize**. Ústředním konceptem Eriksonovy

teorie je **vývoj identity člověka**. Erikson přišel s názorem, že vývoj člověka probíhá po etapách, na jejichž vzniku se podílí genetiky naprogramované fyziologické faktory v interakci s vlivy sociálního a kulturního prostředí, což nazval **epigenetickým principem vývoje**. Termín si Erikson vypůjčil z embryologie, kde se epigenetickým principem myslely vrozené a pevně dané etapy vývoje vznikajícího dítěte. Pokud v určitém kritickém období dojde u plodu z nějakého důvodu k narušení vývoje, příslušná část těla (např. končetiny) se už nikdy nevyvine správně.

Erikson přisuzoval dětství ve vývoji člověka důležitou roli, vývoj člověka ale navíc prodloužil až do jeho stáří. Věřil, že každé stadium vývoje osobnosti stojí na základech vyřešeného konfliktu etapy předchozí. Akceptace obou pólů konfliktu, prožití krize a její vyřešení umožňuje člověku se přesunout do vyššího stadia. Psychosociální krize není v pojetí Eriksona pro život člověka katastrofou, naopak její úspěšné vyřešení je zdrojem vývojové síly, kterou potřebujeme k osobnostnímu růstu. Vývojem se tak osobnost obohacuje o pozitivní vlastnosti (např. autonomii, identitu).

Pokud se konflikt nepodaří vyřešit, vývoj stagnuje nebo se naruší. Namísto zvyšující se kompetence vzniká pocit méněcennosti a do struktury osobnosti jsou integrovány negativní faktory (nedůvěřivost, nejistota, nadměrné pocity viny nebo zoufalství). Erikson se domníval, že s pomocí psychoanalýzy lze některé konflikty raných stadií vyřešit.

Stadia psychosociálního vývoje podle Erika Eriksona:

1. základní důvěra versus základní nedůvěra (od narození do 1 roku života): Dítě se rodí bezmocné a plně závislé na okolí. Okolí o něj pečuje. Poskytuje mu hygienu, mléko, fyzický a sociální kontakt. Kvalita péče nespočívá v kvantitě, ale v empatii, přiměřenosti a citlivém přístupu. V 1. roce života dítě získává základní důvěru v život a okolní svět. Péče způsobuje, že kojenec i přes prožívanou krátkodobou nespokojenost a frustraci získává naději, že svět je dobrý. Při prožívaném pocitu bezpečí se dítě stále více otvírá podnětům zvenčí;
2. autonomie versus stud, nejistota (2.–3. rok života): V tomto období dítě pohybově vyzrává, věnuje se různým činnostem, potřebuje získat vůli k poznávání světa, který ho obklopuje, a víru ve své schopnosti. Rodiče mají dítě v tomto věku povzbuzovat a zajišťovat mu bezpečí. Když je dítě zanedbáváno, trestáno, káráno či jinak zahanbováno, odkloní se od autonomie, trvale vzdoruje, je svéhlavé, místo aby spolupracovalo. Z pocitu nadměrné cizí kontroly nebo kvůli nezájmu rodičů vzniká trvajícím sklon k nejistotě a stydlivosti;

Stadia psychosociálního vývoje podle Erika Eriksona

Opozitní póly psychosociální krize	Účinná síla	Stadium životního cyklu	Věk
základní důvěra × nedůvěra	naděje	orální-smyslové	do 1 roku
autonomie × stud, nejistota	vůle	svatové-anální	1–3 roky
iniciativa × vina	cílevědomost	pohybové-genitální	3–6 let
pracovitost × méněcennost	kompetence	latentní	6–12 let
identita × zmatečnost rolí	věrnost	adolescence	12–19 let
infimita × osamělost	láska	raná dospělost	20–25 let
generativita × stagnace	péče o druhé	střední dospělost	26–50 let
ego integrity × zoufalství	moudrost	pozdí dospělost	50 let +
společenská integrita × odloučenost	oduševnělost, gerotranscendence	stáří	80 let +

3. iniciativa versus vina (3.–5. rok života): Období, kdy se dítě rychle a dychtivě učí, je zvýšeně iniciativní, činorodé, spolupracující. Identifikuje se s dospělými osobami a snaží se jim vyrovnat, je aktivní i v oblasti sexuality. S nástupem do školky se dítě setkává s cizí autoritou, účastní se aktivit v kolektivu vrstevníků, srovnává se s nimi a prožívá pocity méněcennosti. Sdružuje se a do stává se do konfliktů s vrstevníky. Učí se spolupráci, cílevědomosti, orientaci na úspěch a zodpovědnosti za své konání. Rozvíjí se svědomí. Přílišná snaha o dosažení úspěchu vyvolává pocity viny, neúspěch vede k negaci, rezignaci, úzkosti. Naštěstí ale dobrý výkon dokáže rychle pocít viny z neúspěchu vykompenzovat;

4. pracovitost versus méněcennost (6.–12. rok života): Dítě v tomto období dochází do školy. Méně si hraje, rozvíjí cíleně své rozumové dovednosti, zručnost a celkovou výkonnost, prodlužuje pracovní pozornost, plní školní povinnosti a učí se skrze svoji pracovní činnost získávat uznání. Dobře vykonaná práce mu přináší potěšení. Dítě má možnost porovnávat svůj výkon s vrstevníky ve škole i mimo školu. Rozvíjí se schopnost sebehodnocení, dítě se často při svých výkonech setkává s prožitkem nedokonalosti, vznikají u něj i pocity méněcennosti. V tomto období si člověk buduje vztah k individuální a kolektivní práci. Pokud jsou pocity méněcennosti zesilovány častým neúspěchem a potvrzovány negativními reakcemi okolí, dítě může reagovat pasivitou a rezignací na výkon nebo zvýšenou soupeřivostí. V průběhu období se dítě stává způsobilým (kompetentním) k plnění pracovních úkolů;

5. identita versus zmatečnost rolí (12.–20. rok života): Dítě dospívá a někdy dochází k velmi bouřlivému vývoji jeho identity. Erikson udává, že různé

rituály v době dospívání mohou získání identity napomoci. Dospívající stojí na počátku samostatného života. Vývoj probíhá po stránce fyzické, psychologické i sociální. Dospívající objevuje sám sebe, je schopen sebereflexe, vytváří plány a cíle do budoucna. Začíná navazovat přátelské vztahy založené na důvěrné intimitě, zamilovává se. Musí se vypořádat s pojetím vlastní osoby, svého místa v životě a ve společnosti, se smyslem života. Často čelí v důsledku krizi identity emočním rozladám, depresivním stavům, obavám a zmatkům. Na počátku adolescence pozorujeme potřebu identifikovat se s vrstevnickými nebo dospělými vzory a zvýšenou snahu o jejich nápodobu. V této životní etapě dochází často k zmatečnosti rolí a z toho důvodu k nejasnostem v oblasti sexuální identity, delikventnímu chování, možný je i výskyt psychotických atak. Věrnost ideálům, vlastním myšlenkám, cílům, plánům a hodnotám je hnací silou dalšího vývoje. Erikson tvrdí, že děti rodičů, kteří umožnili svým dětem hledání vlastní identity, jsou méně ohrožené zmatečností rolí než děti rodičů, jež byly donuceny přizpůsobit se názorům rodičů;

6. **intimita versus osamělost (20.–25. rok života):** Po nabytí vlastní identity je úkolem mladé dospělosti dosažení schopnosti vytvořit důvěrný a stabilní pohlavní vztah s druhým člověkem a sdílet s ním podstatné stránky života. Člověk se nezaměřuje již jen sám na sebe, ale má k druhému člověku i závažky. Důvěrný intimní vztah přerůstá v lásku. Identity dvou lidí se propojí do identity párové, vlastní identita ale nezaniká. Strach ze selhání v intimním vztahu vede k distancování od intimního vztahu a k osamělosti;

7. **generativita³⁶ versus stagnace (25–64 let):** Zájem se nesoustředí jen na vlastní osobu a partnerskou dvojici, ale rozšiřuje se na děti a celou společnost. Základní silou je péče o děti, společenský přínos komunitě, případně prospěšnost dalším generacím. V tomto období je člověk produktivní, plodí a pečuje o potomstvo, pracuje, tvoří. Generativita lze dosáhnout i v případě, že člověk nemá děti, tím že vytvoří něco, co ho přejíže (může jít o vědecký nebo umělecký produkt, pomoc druhým lidem, politickou aktivitu, ochranu životního prostředí apod.). Člověk příliš zaměřený na vlastní osobu a cíle ve svém vývoji stagnuje;

8. **ego integrita versus zoufalství (od 65 let do smrti):** V poslední fázi života člověk bilancuje svůj dosavadní život, vyrovnává se s vlastní konečností. Není již čas

začít znovu jiný život a dosáhnout skrze odlišnou životní cestu větší spokojenosti se svým životem. Pokud člověk žil smysluplný život, bývá strach ze smrti mírnější. Integrovaná osobnost dosahuje životní moudrosti. Neutěšená reakce tolerance vlastního života, osamění, intenzivní strach ze smrti a pocity bezmocnosti způsobují dezintegraci osobnosti, která je provázána zoufalstvím, postupující destrukcí osobnosti a v krajním případě sebevraždou;

9. **společenská integrovanost versus odloučenost, autonomie versus bezmocnost (přes 80 let):** Devátý stupeň psychosociálního vývoje navrhl Eriksonová manželka a spolupracovnice Joan Mowat Eriksonová (1902–1997) pro etapu pozdního stáří člověka a příspěvek byl zveřejněn v Eriksonově doplněném díle o životním cyklu (Erikson, 1998). Oba manželé se shodli, že pozdější etapa života zasluhuje přepracování. Jako jeden z důvodů uvedli, že v době, kdy teorie vývojových stádií vznikala, neměli s osmou etapou osobní zkušenost. Výsledky výzkumu naznačují, že devátý stupeň psychosociálního vývoje u 80–90letých lidí má své oprávnění (Brown, Lewis, 2003). Pozdní stáří přináší určitá specifika. Mnoho příbuzných a přátel je mrtvých a smrt se stává velmi blízkou realitou. Vzhledem k postupujícímu zhoršování fyzického a psychologického zdraví dochází k částečné nebo úplné ztrátě autonomie a vzniku závislosti na okolí. Tento proces doprovází regres do předchozích stádií, a z toho plynoucí ztráta sebeúcty, snížení naděje a důvěry. Joan Eriksonová zdůrazňuje význam starého člověka pro mladší generace, např. ve formě prarodičovství či pro jejich přímé spojení s minulostí. Zdůrazňuje, že v současné době jsou v naší společnosti staří lidé zanedbáváni, přehlíženi a izolováni od zbytku komunity. Souhlas s konstruktem gerotranscendence (termín současného švédského sociologa, a gerontologa Larse Tornstama, 1994), která je pozitivní silou v životě starých lidí a spočívá v duchovním spojení s vesmírem, ve vnímání smrti jako součásti života a v chápání pokračování vlastní existence skrze další generace a přírodu.

Zhodnocení a kritika Eriksonovy teorie:

Zjednodušení vývojových úkolů na bipolární konflikt.

Rigidita stadií; změny ve stadiích nepřinášejí pouze vývoj, ale i osobní zkušenosti (např. úmrtí, rozvod).

Vývojová stadia více odpovídají vývoji mužů, u žen může být pořadí stadií jiné (např. intimní-generativita-identita).

Vývoj některých stadií se u některých osob zrealizuje dříve, než je uvedeno.

Dětskému věku je věnováno více pozornosti než dospělosti, dospělost je méně diferencovaná.

Přínosy teorie:

Důraz na vývojové změny v průběhu celého životního cyklu.

Teorie vychází z normy, a nikoli z patologie.

Důraz na identitu člověka.

Zohledňuje kulturní a historické vlivy.

36 Generativita je slovo odvozené od slova „generovat“, tedy něco užitečného vytvářet; znamená nezaměřovat se pouze na vlastní prospěch, pohodlí a zájmy, ale vytvářet i jiné hodnoty (zplodzení, péči a vzdělávání další generace, práci pro společnost a schopnost být užitečný nejen sobě, ale i druhým).